

LEIDINYS APIE TARPUKARIO LATVIJOS KNYGŲ DIZAINĄ

Ingrida Korsakaitė | Lietuvos dailės istorikų draugija
El. paštas: ingrida.korsakaitė@gmail.com

FRASER, JAMES HOWARD. *PUBLISHING AND BOOK DESIGN IN LATVIA 1919–1940: A RE-DISCOVERY*. RIGA: NEPUTNS, 2013. 334 P., ILIUSTR. ISBN 978-9934-512-18-6.

Neseniai Lietuvą negausiais egzemplioriais pasiekė Latvijoje išleistas fundamentalus amerikiečio Jameso Howardo Fraserio (1934–2013) veikalas apie tarpukario Latvijos knygų leidybą ir knygų dizainą. Anglų kalba parašytą, ilgai rengtą, gausiai iliustruotą veikalą išleido Rygos leidykla „Neputns“, gerai žinoma Latvijoje ir už jos ribų

J. H. Fraseris – knygos istorijos ir grafinio dizaino tyrinėtojas, kolekcininkas, bibliotekininkas ir bibliofilas. Rašė šiais klausimais JAV ir užsienyje, surengė teminių parodų. Vertingas jo indėlis tyrinėjant XX a. trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio Čekijos, Vokietijos, Japonijos, Latvijos grafinį dizainą ir modernųjį knygos meną. Ne vieną gyvenimo dešimtmetį Fraseris buvo Medisono (Naujasis Džersis, JAV) universiteto bibliotekos direktorius, palaikė ryšius su daugeliu akademinį ir mokslo bibliotekų, tyrinėjo ir populiarino jų sukauptus rinkinius. Be to, domėjosi knygomis vaikams ir jų iliustracijomis, apie dešimtmetį redagavo ir leido savo paties įsteigtą tarptautinį vaikų literatūros akademinį tyrimų žurnalą „Phaedrus“. Kartu su straipsniais apie emigracijoje išleistas armėnų, estų, latvių, ukrainiečių ir kitų tautų vaikų knygas šiame žurnale yra publikuota ir lietuvių diasporos 1945–1978 metų vaikų knygų apžvalga, kurią parašė JAV lietuvė Marija Gražina Slavėnas.

Platus J. H. Fraserio interesai atvedė jį ir Baltijos kraštus. Buvo sumanęs parengti leidinį apie tarpukario Latvijos, Lietuvos ir Estijos knygų dizainą. Šiais tikslais kelis kartus buvo atvykęs į Lietuvą. Vilniuje ir Kaune susitiko su bibliofilais, kolekcininkais, antikvarais, lankėsi ir Vilniaus universiteto bibliotekoje. Pradėjęs kaupti lietuvišką medžiagą, jam rūpimų leidinių įsigijo kauniečio Vidmanto Staniulio antikvariniame knygyne. Tačiau paaiškėjo, kad Latvijoje buvo gausesnė tiriamojo laikotarpio leidyba, brandesni epochos stiliaus bruožai, todėl pirmiausia į ją ir pradėjo gilintis. Šis darbas užtruko kelis dešimtmečius iki pat autoriaus mirties pačioje 2013 metų pabaigoje. Deja, pats autorius knygos nesulaukė: pritrūko visai nedaug laiko, kad galėtų palaikyti rankose didžiulį darbą vainikuojančią puikiai išleistą knygą.

Leidinio pratarmėje apibrėžtas autoriaus tyrimų objektas – tai knygų ir periodinių leidinių viršeliai (kartais aplankalai) plakatai. Iliustruoti, dekoruoti arba kaip

nors kitaip apipavidalinti viršeliai, pasak autoriaus, jau nuo XIX a. vidurio yra integralus ir svarbus knygos išvaizdos elementas. Dažnai tik jie ir buvo iliustruojami. Šiandien mums jau kiek neįprastas toks dalinis požiūris į knygų dizainą, neliečiant vidinės jų sandaros, teksto ir iliustracijų, vaizdo ir šrifto santykio, specialiai parinkto formato, popieriaus ir kitų vaizdinio turinio pateikimo priemonių. Tiesa, reikia pripažinti, kad aptariamojo laikotarpio pradžioje Latvijos leidiniuose dar vyravo viršelių puošyba. Paulius Galaunė tuo metu ir Lietuvoje apgailestavo, kad viršeliai buvo tapę leidėjų supratimo apie knygos meną alfa ir omega¹. Šiaip ar taip, iš viršelių gauname pirmąją vizualinę žinią apie įvairaus turinio leidinius².

Gausi J. H. Fraserio sukaupta medžiaga knygoje padalyta į keturias dalis kalbiniu požiūriu. Didžiausioje, pirmoje, aptariama spauda latvių kalba, antra dalis skirta spaudai rusų kalba, trečia – žydų bendruomenės spaudai, paskutinėje, ketvirtoje, dalyje apžvelgiama Latvijos spauda vokiečių kalba. Į tyrėjo akiratį patenka ne tik knygos, bet ir įvairūs kiti spaudiniai. Spauda aptariama plačiame visuomeninių ir kultūrinių sąlygų kontekste. Gausu informacijos apie leidyklas ir leidėjus, dailininkus ir dizainerius, svarbesnius jų biografijų faktus, dažnai skaudžius likimus epochos pervartose. Kiekviena iš keturių aptariamo veikalo dalių turi nedidelį įvadą ir išvadas. Dalių viduje autorius ryškina šių kalbinių grupių spaudos ypatumus, atskirų leidėjų ir autorių įnašą. Išskiriami svarbiausi kiekvieno tarpsnio leidėjai (pavyzdžiui, pirmoje dalyje: Ansis Gulbis, Valters un Rapa ir Jānis Roze). Apibūdinamos ir gausios smulkiosios privačios leidybinės įmonės, ir spaudą rėmusios valstybinės institucijos. Iš pastarųjų ypač reikšmingas Latvijos kultūros fondo ir Latvijos telegrafo agentūros vaidmuo leidžiant originaliąją ir verstinę literatūrą, keliant žurnalų ir knygų meninio apipavidalinimo lygį.

Lietuvoje mažai žinomas vienkartinis Rygoje 1933 metais išleistas leidinys latvių, estų ir lietuvių kalbomis *Bērnū Draudzība. Laste Sōprus. Vaikū Draugavimas*. Šis nevyriausybines organizacijos Pabaltijo valstybių motinai ir vaikui apginti komiteto leidinys atspindėjo tuo metu plintančias *panbaltica* idėjas. Leidinio viršelyje pavaizduotas trijų minėtų tautybių vaikų tautiniais drabužiais ratelis. Dekoratyviniuose skyduose – trijų valstybių vėliavų spalvos. Įrašyta ir dailininko, tikriausiai latvio, pavardė, deja neįskaitoma. Leidinyje trimis kalbomis pateikiama žinių iš Latvijos, Lietuvos ir Estijos istorijos, pasakojama apie šių kraštų gamtą, papročius, svarbiausius miestus, nusipelnusias tautai asmenybes. Lietuvišką beletristizuotą tekstą, pavadintą „Kelionė į Lietuvą“, parašė Pranas Mašiotas.

J. H. Fraseris atsižvelgia į spaudinių tipologiją, adresatą, ideologinį kryptingumą, funkcionavimo sąlygas. Sakykim, aptardamas vaikams skirtas knygas ir žurnalus, nurodo ypač didelius Andrejso Jeseno nuopelnus šioje srityje. Jis ne tik leido, bet ir rašė bei redagavo vaikų literatūros leidinius. Atsidavimu šiam darbui A. Jesenas primena mūsų P. Mašiotą. O daugybę viršelių ir iliustracijų šiems leidiniams sukū-

rusio latvių dailininko Alberto Kronenbergo kai kuriuos darbus galima lyginti su Kazio Šimonio piešiniais. J. H. Fraseris plačiai aptaria ir politinės kairės leidybą. Mus ji domina ne tik avangardiniais konstruktyvistinių viršelių pavyzdžiais, bet ir eserų ideologijai artimų lietuvių autorių užmegztais ryšiais su latvių spauštuvinkais³.

Įspūdinga knygos iliustracinė medžiaga – apie 800 nedidelio formato viršelių reprodukcijos, viena kita portretinė ar su spauda susijusi ano meto aplinkos nuotrauka. Tokia iliustracijų gausa puikiai atskleidžia stilistinę jų įvairovę ir kaitą nuo realistinių piešinių, secesijos stilizavimo atgarsių iki Latvijoje daug gausesnio negu Lietuvoje konstruktyvistinio knygų dizaino, tipografinių kompozicijų, kampuočių linoraižinių ir fotomontažų. Šioje srityje darbavosi ne vienas žymus Latvijos menininkas – Romans Suta, Sigismunds Vidbergs, Jānis Jaunsudrabiņš, Niklāvs Strunke, Indriķis Zeberinš ir kt. Knygų ir periodikos leidinių viršeliuose įrašytos pavardės bei antraštės vizualiai perteikia didelę dalį tarpukario Latvijos visuomenės lektūros.

Aptariamoje J. H. Fraserio knygoje aptinkame ir kelias lietuvių menininkų pavardes, leidinyje reprodukuoti trijų lietuvių dailininkų: Telesforo Kulakausko, Jono Juozo Burbos ir Antano Gudaičio (pastarasis, beje, palaikytas grafiku) sukurti viršeliai. Akivaizdus T. Kulakausko „Trečio fronto“ 4-ojo numerio viršelio panašumas į latvių ir rusų leidinių konstruktyvistinį dizainą. Stiliumi jam artimas ir nenurodyto autoriaus sukurtas Iljos Erenburgo knygos *Trylika pypkių* lietuvių kalba viršelis.

Vien iš mūsų recenzijos galima spėti, kad knyga lietuvių skaitytojus ir knygotyrininkus pirmiausia patrauks lyginamuoju aspektu, leidžiančiu pastebėti Latvijos ir Lietuvos tarpukario knygų leidybos panašumus ir skirtumus. Įdomu, kad knygos autorius mini Vladą Žuką kaip daug nuveikusį tyrinėjant to paties laikotarpio lietuvių spaudą, išnašoje nurodo atskiriomis knygutėmis išleistas jo studijas apie tarpukariu veikusias „Dirvos“, „Švyturio“, „Sakalo“ ir kitas smulkesnes leidybos bendroves ir pareiškia norą, kad Latvijoje atsirastų panašus kruopštus spaudos istorikas (p. 36). Mums atrodo, kad vargu atsiras kruopštesnis už patį J. H. Fraserį, o lietuvių knygotyrininkams dar reikės gerokai padirbėti atskleidžiant visuminę tarpukario Lietuvos spaudos panoramą, įtraukiant į ją dar visai menkai tyrinėtą kitakalbę leidybą ir platesnį kultūrinį kontekstą.

Įteikta 2014 m. rugpjūčio mėn.

1 GALAUNĖ, Paulius. Knygų menas. Iš *Paulius Galaunė. Dailės ir kultūros baruose*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vaga, 1970, p. 74.

2 Todėl naujai įrišant ar restauruojant knygas būtina išsaugoti viršelius, nors ir kaip jie būtų nukentėję. Deja, mūsų bibliotekose tarp anksčiau įrištų knygų ne viena yra netekusi viršelio, o kartu ir jame esančios

informacijos, kartais pažymėtos dailininko pavardės ar inicialų.

3 JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė *Lietuvos grafika, 1918–1940. The Graphik Arts in Lithuania 1918–1940*. Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008, p. 36–37.